

bestuurlijke, organisatorische en inhoudelijke vraagstukken met betrekking tot onderzoeksvorming.

J. GEORGE WAARDENBURG is Onderzoekscoördinator Ontwikkelings-samenwerking van het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. Daarnaast is hij hoogleraar ontwikkelingsprogrammering aan de Erasmusuniversiteit, Rotterdam.

TEN GELEIDE

het veld van krachten rond het Nederlands Afrika-onderzoek

Wim van Binsbergen

De Werkgemeenschap Afrika werd in 1979 in het leven geroepen als een organisatie voor allen die zich in Nederland als professionele beoefenaars bezighouden met het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van Afrika in de breedste zin van het woord, dat wil zeggen inclusief disciplines die binnen het Nederlandse universitaire bestel gewoonlijk buiten de sociale faculteiten zijn ondergebracht, zoals economie, recht, geschiedenis, sociale geografie, godsdienstwetenschap, taalkunde en literatuurwetenschap. Directe aanleiding tot de oprichting was de behoefte zoals die werd gevoeld bij een voorname geldgever in het Nederlands Afrika-onderzoek, WOTRO (de Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen, een afdeling van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek — NWO — destijds nog ZWO, Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek, geheten). Deze wilde, bij de toekenning van onderzoeksgelden, voor advisering en prioritering een beroep kunnen doen op goed

georganiseerde groepen van senioren onderzoekers — op *werkgemeenschappen* zoals die ook voor andere takken van onderzoek in Nederland tezelfdertijd ontstonden. Ten einde het wetenschappelijk en groepsdynamisch krediet te verdienen zonder welke inspraak van mede-onderzoekers al snel tot conflicten zou kunnen leiden, lag het voor de hand dat de Werkgemeenschap Afrika rond zijn onderzoeksfinancierende taak ook tal van vormen van wetenschappelijke uitwisseling en meningsvorming ter hand zou nemen: een regelmatig landelijk *seminar*, conferenties, studiedagen, lezingen door vooraanstaande collega's uit binnen- en buitenland (vgl. Hesseling 1990). Deze wetenschappelijke activiteiten werden onder meer geprogrammeerd rond de jaarvergadering zodat het huishoudelijke met het inhoudelijke kon worden verenigd. Zo werd eind 1990 de jaarvergadering van de Werkgemeenschap Afrika gevolgd door een symposium over 'De Nederlandse Afrikanistiek 1967-2000'.

Terwijl bij deze bijeenkomst de aandacht sterk naar binnen gericht was, op de aflossing van onderzoeksstijlen, organisatievormen, paradigma's en theoretische oriëntaties binnen ons Afrika-onderzoek, werd voor de daarop volgende jaarvergadering van begin 1992 de blik meer naar buiten gericht met een symposium georganiseerd rond het thema 'De maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd'. Van dit symposium vormt het onderhavige boekje de neerslag.

De wat overladen titel weerspiegelt een aantal overwegingen die in het kort op het volgende neerkomen.

De studie van Afrika ligt misschien wat minder voor de hand in een land als Nederland, dat in de koloniale tijd (circa 1881-1960) in Afrika geen bezittingen had en slechts beperkte handelsbelangen, en dat mede daardoor bij de dekolonisatie van dat werelddeel niet beschikte over omvangrijke wetenschappelijke verzamelingen, bibliotheken en deskundigheid met betrekking tot Afrika (waarmee geen negatief oordeel bedoeld is over het relatief weinige dat er dan wel was), in tegenstelling tot Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Portugal en dergelijke funderende Nederland voor Afrikanen niet als ex-koloniaal moederland

en metropool centrum van macht en kennis. De wijdere maatschappelijke betrokkenheid bij Afrika was in Nederland vooral te zoeken in de sferen van missie en zending, de ontwikkelingswereld en de media. Nog in 1986 werd, in het kader van een officiële evaluatie van de niet-westerse studien in Nederland door de taalkundige Prof. dr. Uhlenbeck, geopperd dat Nederland de studie van Afrika maar beter aan ex-koloniale moederlanden kon overlaten. Op dat ogenblik echter was de Nederlandse Afrikanistiek al een bloeiende tak van wetenschap, met rond de tweehonderd beoefenaars, een landelijk Afrika-Studiecentrum en een actieve Werkgemeenschap; zij allen sloegen de handen ineen om het door het Rapport-Uhlenbeck vertekende beeld te corrigeren.

Een fundamentele overweging in dit verband is dat de opbouw en het beheer van menselijke kennis over een werelddeel en zijn bewoners een centrale sociale en culturele waarde op zich vertegenwoordigt, afgezien van de min of meer toevallige historische banden tussen dat continent en de nationale samenleving; een meer strategische overweging kan zijn dat onderzoekers uit niet-moederlanden ten aanzien van de *postkoloniale* ontwikkelingen niet bepaald een achterstand hoeven te hebben en in termen van *public relations* soms zelfs over een zekere voorsprong zouden kunnen beschikken.

Inmiddels staat Afrika zeer centraal in de Nederlandse ontwikkelingsinspanning waaronder de samenwerking met Afrikaanse instellingen en collega's ten aanzien van onderzoek en onderwijs. Men zou in dat kader een duidelijke en actieve rol verwachten voor de Afrikanistiek zoals die in Nederland wordt beoefend. Maar hoe moet die rol eruit zien?

Moeten de onderzoekers zich ertoe beperken om, uitsluitend de normen en methoden van hun vakdisciplines volgend, de meer praktische betrokkenheid bij Afrika te voorzien van zuiver-wetenschappelijke inspiratie en kritiek aan de hand van zich steeds vernieuwende theoretische perspectieven? Mogen zij (zeker nu de academische wereld uit eigen bron minder geld voor onderzoek beschikbaar heeft) voor dit zuiver-wetenschappelijke werk respect en onderzoeksgelden verwachten van met name de ontwikkelingswereld? Of moet de maatschappelijke

verantwoordelijkheid van de Nederlandse Afrikanistiek wat minder indirect worden opgevat, namelijk als onmiddellijke betrokkenheid bij, of in ieder geval evidente relevantie voor, de ontwikkelingsproblematiek? En moet dat onderzoekswerk wel in zo verre gaande mate in handen blijven van Nederlandse onderzoekers, die theoretisch misschien optimaal op hun taak zijn voorbereid maar die ten aanzien van praktisch inzicht in de plaatselijke Afrikaanse samenlevingen, van taalvaardigheid, en van *feed-back* van de resultaten naar een toepassing in Afrika, vaak de minderen zijn van Afrikaanse collega's of collega's-*in-spe*? Is de dominantie van Noordatlantische instellingen en onderzoekers in het hedendaagse Afrika-onderzoek niet een voortzetting van een type Noord-Zuid-verhoudingen dat wij met de dekolonisatie dachten achter ons te laten? Ligt de toekomst van de Nederlandse Afrikanistiek primair in Nederland, in de handen van Nederlandse onderzoekers, of zou zij haar historische opdracht het best kunnen vervullen door het daadwerkelijk en loyaal vergroten van de onderzoekscapaciteit van Afrika zelf, zich zelf ten dele overbodig makend, zodat wij thans in een overgangssituatie zouden leven naar een steeds grotere Afrikanisering van het Afrika-onderzoek?

Deze dilemma's spelen aan de Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten, en in dat kader weerspiegelen zij ook de wijdere, niet per se op Afrika betrokken conjunctuur van wetenschapspolitiek en ontwikkelingsbeleid in Nederland in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Hoe moet onderzoek worden geprogrammeerd en gefinancierd? Welke individuele vrijheid en institutionele beperkingen zijn daarbij geboden? Wat is de relatie tot andere activiteiten binnen de academische wereld? Binnen welk kader, welk type onderzoekschool, kan men afgestudeerden het beste tot volwaardige onderzoekers opkweken? Hoe profileren zich wetenschapspolitieke vernieuwers door steeds weer nieuwe, verre gaande herstructureringen van het wetenschapsbeleid? Wie zijn daarbij de bondgenoten, en wie de vijanden, van de Nederlandse Afrikanistiek? Welke hulpbronnen brengt zij zelf mee in deze strijd? Wat voor programma, wat voor taken, stelt zij zich zelf voor de nabije toekomst?

Het symposium dat op 7 april 1992 te Leiden plaatsvond, beoogde een kader te vormen waarbinnen deze vragen gesteld konden worden, ten einde voor de leden van de Werkgemeenschap Afrika *het veld van krachten te verkennen* waarbinnen hun onderzoekswerk zich thans afspeelt en waardoor het de komende jaren in aanzienlijke mate bepaald zal worden.

Wij prijzen ons gelukkig dat wij, zoekend naar een extern perspectief, een drietal bij uitstek deskundige niet-Afrikanisten bereid hebben gevonden hun visie op de 'maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd' voor ons te ontvouwen. Prof.dr George Waardenburg, als ontwikkelingseconoom verbonden aan de Erasmus-universiteit te Rotterdam, levert zijn bijdrage in dit verband vooral als Onderzoekscoördinator van het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. Zijn visie is systematisch en dynamisch, doet een beroep op onze bescheidenheid, ons gezond verstand en verantwoordelijkheidsgevoel, en nodigt de Nederlandse Afrikanisten en verwante wetenschappers uit tot een veel groter mate van samenwerking met de ontwikkelingswereld dan men in die kringen de laatste jaren soms vreesde. Ook Prof.dr Arie de Ruijter combineert een wetenschappelijke rol als hoogleraar en directeur van een onderzoeksinstituut met die van bestuurder, in welke laatste hoedanigheid hij bij uitstek belast is met de vraagstukken inzake onderzoekschoolvorming; zijn visie op de huidige wetenschapspolitieke ontwikkelingen in Nederland bevat veel behartigenswaardige en alarmerende *inside*-informatie, en wijst vooral op de beslissende betekenis van 'intermediaire, instellingsoverstijgende organisaties van onderzoekers zelf', zoals de Werkgemeenschap Afrika: zij zouden de voornaamste overgebleven mogelijkheid vormen om de wetenschappelijke prioriteiten van Afrika-onderzoekers nog enige stem te verlenen binnen de interdisciplinaire en interfacultaire strijd om universitair overleven. Prof.dr Peter Kloos kijkt als cultureel antropoloog/niet-westers socioloog met een grote wetenschapstheoretische staat van dienst naar de sociale en economische kaders waarin de Nederlandse produktie van kennis over een ver werelddeel als Afrika in de loop der eeuwen heeft

plaatsgevonden, en constateert een duidelijke conjunctuurgevoeligheid. Deze conclusie zou bij de toenemende marginalisering van het Afrikaanse continent ten aanzien van de wereldeconomie en de wereldsamenleving de zo talrijke Nederlandse Afrikanisten de stuipen op het lijf moeten jagen, ware het niet dat zich inmiddels, in de minder verkende plooien van het profijtbeginsel, de ontwikkelingsindustrie als een aparte economische sector lijkt te hebben afgesnoerd, zijn eigen omvangrijke onderzoeksbehoefte heeft kenbaar gemaakt, en zich heel uitdrukkelijk op Afrika richt. Overigens kan men zich afvragen of er dan wetenschapstheoretisch geen enkel verschil bestaat tussen de reisverslagen van Bosman en Dapper over de Nederlandse factorijen aan de West-Afrikaanse kust van driehonderd jaar geleden (toen Nederlanders daar dus directe economische belangen hadden), en de systematische, methodologisch en theoretisch streng gecontroleerde, omvangrijke en hooggeorganiseerde kennisindustrie zoals wij die thans in de Nederlandse Afrikanistiek aantreffen.

Na de bijdragen van deze drie niet-Afrikanisten komt, als een van de meest vooraanstaande Afrikanisten van Nederland, Prof.dr Peter Geschiere aan het woord, om vanuit de praktijk van hedendaagse onderzoeksmethoden en theoretische aandachtspunten te pleiten voor een complementaire, in plaats van onderschikkende, relatie tussen Afrika-onderzoek en de ontwikkelingswereld. Zuiver-wetenschappelijk Afrika-onderzoek blijft nodig naast ontwikkelingsgericht onderzoek, niet alleen om de met schade en schande tot een zekere betrouwbaarheid ontwikkelde onderzoeksmethoden van de sociale wetenschappen recht te doen (zodat beleid niet op schijnkennis wordt gebaseerd of onder verwijzing naar schijnkennis wordt gelegitimeerd), maar ook om het intellectuele reservoir in stand te houden van waaruit de ontwikkelingswereld nieuwe theoretische impulsen kan blijven ontvangen over de aard van de steeds veranderende verhoudingen in de Derde Wereld en van Noord-Zuid-verhoudingen. De noodzaak daartoe toont Prof. Geschiere aan onder verwijzing naar thema's als etniciteit, het cultuurbegrip, inheemse kennissystemen, en de staat.

Wat kunnen de Nederlandse Afrikanisten tegenover deze uitdagingen

zetten? Een inventarisatie van de hulpbronnen, aandachtsgebieden en thema's voor toekomstig Afrika-onderzoek vormde niet op zich een bijdrage tot het symposium van 1992, omdat dit onderdeel al in 1990 uitvoerig aan de orde was geweest. Het lag dan ook voor de hand om het boekje af te sluiten met een hoofdstuk waarin, organisatorisch en inhoudelijk, de gestalte van de Nederlandse Afrikanistiek wordt geschetst door ondergetekende, mede in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika.

Twee punten wil ik hier uit dat overwegend optimistische laatste hoofdstuk naar voren halen. Ten aanzien van de maatschappelijke circulatie van de kennis van Nederlandse Afrikanisten wordt opgemerkt:

'de zichtbare doorwerking van Afrikanistisch onderzoek in de Nederlandse samenleving is beslist te beperkt. De Nederlander blijft tamelijk onkundig van de wetenschappelijke inzichten in etnische strijd in Zuid-Afrika en elders op het continent, in schuldenproblematiek van Afrikaanse nationale economieën etcetera — de televisiebeelden blijven stereotiepen-bevestigend. De receptie van zulk onderzoek in het beleid van ontwikkelingssamenwerking is eveneens gebrekkig. Het kan niet waar zijn dat dit manco geheel aan de potentiële ontvangers of aan de media te wijten is en helemaal niet aan de wetenschappelijke producenten.' (p. 91).

En, aansluitend bij de huidige discussies over het ontstaan van de wereldsamenleving en over de rol van plaatselijke identiteiten daarbinnen (waarop zich de studie van etniciteit richt), wordt als grote wetenschappelijke uitdaging voor de Afrikanistiek van de komende jaren aangegeven:

'de Afrikaanse samenlevingen te gaan bestuderen in de mate waarin zij, verwarrend genoeg, en als uitloeijsel van het algemene globaliseringsproces van onze tijd, convergeren met de onze, en in die gelijkens niettemin continuïteiten en transformaties van het

historisch *andere* manifesteren — waarvan het ontsluiten voor ons steeds moeilijker wordt. (p. 101)

Terwijl dit boekje zeker de uitdagingen en structurele problemen van het Afrika-onderzoek in Nederland in het licht stelt, meen ik dat wij het geheel toch vooral kunnen lezen als een inspirerende en hoopvolle uitnodiging voor de intellectuele en organisatorische taken waarvoor wij in de komende jaren staan.

Omdat het veld van krachten rond de Nederlandse Afrikanistiek is bezaaid met afkortingen en beleidstermen die zich voor de eenvoudige Afrikanist voordoen als even zovele valkuilen en wolfsklemmen, is een register toegevoegd van onder meer deze trefwoorden.

Rest mij mijn dank uit te spreken aan mijn collega's Dr Hans van den Breemer en Drs Bartel Dorhout, die bij de praktische realisering van het symposium belangrijke bijdragen leverden; aan de sprekers die ondanks hun zeer drukke bezigheden de moeite wilden nemen hun mondelinge voordracht op schrift uit te werken; en aan de talrijke leden van de Werkgemeenschap Afrika, wier aandacht en discussie tijdens het symposium zozeer tot het welslagen hebben bijgedragen.

Verwijzingen

- Hesseling, G.S.C.M.
1990 *10 jaar Werkgemeenschap Afrika, 1979-1989*, Leiden: Werkgemeenschap Afrika/Afrika-Studiecentrum.
- Uhlenbeck, E.M.
1986 *De niet-westerse studies in Nederland: Een verkenning*, Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Hoofdstuk 1

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK IN DEZE TIJD

een perspectief vanuit ontwikkelingssamenwerking

J. George Waardenburg

1. Inleiding

Mijn bijdrage tot dit symposium berust tot mijn spijt niet op grondige kennis van het Nederlandse Afrika-onderzoek, en zelfs niet op goede kennis van Afrika of een deel daarvan. Mijn eigen onderzoek beperkt zich tot enkele landen in Azië, maar zonder twijfel is om mijn bijdrage gevraagd vanwege mijn betrokkenheid bij het onderzoeksbeleid van het Directoraat-Generaal voor Internationale Samenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, korthedshalve DGIS of 'Ontwikkelings-samenwerking' te noemen. Het is overigens geen geheim dat men hier ook inhoudelijk heel terecht van het onderzoeksbeleid van Minister (en in dit gezelschap ook ex-collega-onderzoeker!) Pronk kan spreken, want zeker de vernieuwende elementen ervan kunnen op zijn credit of debet — al naar gelang men er tegenaan kijkt — worden bijgeschreven. Hoe